DOI: 10.5072/zenodo.514293

Kubayeva Mavluda Baxtiyor qizi, dots., Ne'matjon Shodiyev

Navoiy innovatsiyalar universiteti • Navoiy innovatsiyalar universiteti

IJODIY KOMPETENSIYALARNI SHAKLLANTIRISHNING METODIK TIZIMINI LOYIHALASH Professional ta’limni rivojlantirish instituti mustaqil izlanuvchisi, Navoiy innovatsiyalar universiteti dotsenti, p.f.f.d. (PhD) Kubayeva Mavluda Baxtiyor qizi mavludakubayeva09@gmail.com Pedagogik tizimlarni loyihalash metodologiyasi bir qator olimlar tomonidan tadqiq qilingan. V.P.Bespalko pedagogik tizimni maqsad, mazmun, jarayon va diagnostikadan iborat yaxlit tuzilma sifatida ta’riflagan. G.K.Selevko texnologik yondashuvni ta’kidlab, pedagogik tizimning har bir elementi boshqa elementlar bilan funktsional bogʻliqlikda boʻlishi zarurligini koʻrsatgan. N.A.Muslimov kasbiy ta’lim kontekstida metodik tizimni loyihalashning oʻziga xos xususiyatlarini — amaliyotga yoʻnaltirilganlik, kasbiy kompetensiya bilan bogʻliqlik va diagnostik oʻlchovlilik tamoyillarini alohida ta’kidlagan. Bizning metodik tizimimiz shu metodologik asoslarga tayangan holda loyihalangan. Metodik tizimning tarkibiy bloklari. II bobda ishlab chiqilgan konseptual model asosida va III bobning oldingi paragraflarida amalga oshirilgan tahlillar natijasida biz kasbiy ta’lim tashkilotlari oʻquvchilarining ijodiy kompetensiyalarini shakllantirishning metodik tizimini olti tarkibiy blokdan iborat holda loyihalaymiz: maqsadli blok, metodologik blok, mazmuniy blok, texnologik blok, tashkiliy blok va diagnostik blok. Metodik tizimning umumiy sxemasi 1-rasmda koʻrsatilgan. 1-rasmda koʻrsatilgan metodik tizim yuqoridan pastga — maqsaddan natijaga — yoʻnaltirilgan ierarxik tuzilmaga ega boʻlib, har bir keyingi blok oldingi bloklarga tayanadi va ulardan mantiqiy kelib chiqadi. Bundan tashqari, tizimda teskari aloqa (monitoring va korreksiya) mexanizmi koʻzda tutilgan boʻlib, u natija blokidan maqsadli blokka qaytuvchi axborot oqimini ta’minlaydi. Endi har bir blokni batafsil koʻrib chiqamiz. Maqsadli blok. Metodik tizimning umumiy maqsadi — kasbiy ta’lim tashkiloti oʻquvchilarining ijodiy kompetensiyalarini shakllantirish. Bu umumiy maqsad quyidagi xususiy vazifalarga dekompozitsiya qilinadi: 1) oʻquvchilarning ijodiy faoliyatga motivatsiyasini shakllantirish (motivatsion-qadriyatli komponent); 2) ijodiy fikrlash bilim va koʻnikmalarini rivojlantirish (kognitiv-ijodiy komponent); 3) kasbiy kontekstda ijodiy faoliyat tajribasini shakllantirish (faoliyatli-amaliy komponent); 4) oʻz ijodiy faoliyatini tahlil qilish va baholash koʻnikmalarini rivojlantirish (refleksiv-baholash komponent). Maqsadli blokda kutilayotgan natija ham aniqlanadi: metodik tizimni muvaffaqiyatli oʻzlashtirib chiqqan oʻquvchi barcha toʻrt komponent boʻyicha kamida “oʻrta” darajaga, oʻquvchilarning kamida 25-30 foizi esa “yuqori” darajaga erishishi lozim. Metodologik blok. Metodik tizimning nazariy-metodologik asosini toʻrt yondashuv tashkil etadi. Birinchidan, tizimli yondashuv (V.G.Afanasyev, I.V.Blauberg) metodik tizimning tarkibiy qismlarining oʻzaro bogʻliqligi va yaxlitligini ta’minlaydi. Tizimli yondashuv nuqtai nazaridan, mazmun, texnologiya, tashkiliy shakl va diagnostika yagona maqsadga xizmat qiluvchi oʻzaro bogʻliq elementlar sifatida koʻriladi; har bir elementning oʻzgarishi boshqa elementlarga ta’sir qiladi. 1-rasm. Kasbiy ta’lim tashkiloti oʻquvchilarining ijodiy kompetensiyalarini shakllantirishning metodik tizimi Ikkinchidan, kompetensiyaviy yondashuv (I.A.Zimnyaya [84], A.V.Xutorskoy [122]) tizimning yakuniy natijasi sifatida bilim, koʻnikma va malakalar emas, balki yaxlit kompetensiya shakllanishini belgilaydi. Bu yondashuv ta’lim mazmunini real kasbiy vaziyatlarga yoʻnaltirishni, oʻquvchilarning faol pozitsiyasini ta’minlashni

va natijalarni kompetensiya koʻrsatkichlari orqali baholashni talab qiladi. Uchinchidan, faoliyatli yondashuv (A.N.Leontyev, S.L.Rubinshteyn) ijodiy kompetensiyaning faqat faoliyat jarayonida shakllanishini taʼkidlaydi. Bu yondashuv oʻquvchilarning passiv tinglovchi emas, balki faol ijodiy faoliyat subyekti boʻlishini talab qiladi. Toʻrtinchidan, shaxsga yoʻnaltirilgan yondashuv (I.S.Yakimanskaya, Ye.V.Bondarevskaya) har bir oʻquvchining individual xususiyatlarini, qobiliyatlarini va ijodiy salohiyatini hisobga olishni taʼminlaydi. Bu toʻrt yondashuv oʻzaro ziddiyatda emas, balki bir-birini toʻldiruvchi metodologik asos sifatida ishlaydi. Tizimli yondashuv metodik tizimning tuzilmaviy yaxlitligini, kompetensiyaviy yondashuv uning natijaga yoʻnaltirilganligini, faoliyatli yondashuv jarayonning faollik xarakterini, shaxsga yoʻnaltirilgan yondashuv esa individual differentsial yondashishni taʼminlaydi. Sh.S.Sharipov kasbiy taʼlimda bu yondashuvlarning integratsiyasi haqida shunday yozgan: har bir yondashuv alohida holatda pedagogik jarayonning faqat bir aspektini yoritadi, ularning birligi esa yaxlit pedagogik tizimning metodologik asosini tashkil etadi. I.B.Yoʻldoshev ham Oʻzbekiston kasbiy taʼlim tizimi kontekstida tizimli va kompetensiyaviy yondashuvlarning uzviy birligi zarurligini alohida taʼkidlagan. Metodologik blokda metodik tizim asosida yotuvchi tamoyillar ham belgilanadi. Bular: ilmiylik tamoyili (tizim pedagogik fan yutuqlariga, xususan ijodiylik psixologiyasi va pedagogik texnologiyalar nazariyasiga asoslanadi), tizimlilk tamoyili (tizim komponentlari oʻzaro mantiqiy bogʻliq boʻladi), samaradorlik tamoyili (tizimning har bir elementi ijodiy kompetensiya shakllanishiga hissa qoʻshadi) va diagnostik oʻlchovlilik tamoyili (tizimning natijasi aniq mezonlar va koʻrsatkichlar orqali baholanadi). Bu tamoyillar N.A.Muslimov va M.X.Toxtaxodjayeva tomonidan kasbiy taʼlimda pedagogik tizimlarni loyihalash uchun zarur sifatida asoslangan. Mazmuniy blok. Bu blokda 40110104 “Maktabgacha taʼlim tashkiloti tarbiyachisi” dual taʼlim dasturining modullar tizimi (UKM va PM modullar) ijodiy kompetensiya shakllanishi uchun moslashtiriladi. 3.1-§da aniqlangandek, dasturning umumiy 4320 soatidan faqat 300 soatga yaqini (6,9 foiz) ijodiy kompetensiyaga bevosita yoki bilvosita yoʻnaltirilgan. Metodik tizim doirasida bu hajm sifat jihatdan boyitiladi — har bir modulga ijodiy komponent integratsiya qilinadi. Mazmuniy blokning asosiy tamoyili — kross-modul integratsiya, yaʼni ijodiy kompetensiya faqat maxsus modullar (PM-1.4 “Ijodiy rivojlanish”) doirasida emas, balki barcha modullar orqali shakllantiriladi. Masalan, UKM-2 “Axborot texnologiyalari” modulida oʻquvchilar raqamli vositalar yordamida ijodiy kontent yaratishni oʻrganadilar; UKM-5 “Oʻyin faoliyati” modulida bolalar oʻyinlarini ijodiy loyihalash koʻnikmalari shakllantiriladi; PM-1.2 “Nutq va adabiyot” modulida bolalar uchun ijodiy hikoyalar yaratish va dramatizatsiya usullari oʻrgatiladi. Mazmuniy blokda uchta mazmuniy qatlam ajratiladi. Birinchi qatlam — kasbiy bilimlar asosi boʻlib, u tarbiyachi kasbiga oid fundamental bilimlarni oʻz ichiga oladi (bolalar psixologiyasi, pedagogika, anatomiya va fiziologiya). Ikkinchi qatlam — ijodiy bilimlar boʻlib, u ijodiylik nazariyasi, ijodiy fikrlash texnikalari, sanʼat pedagogikasi asoslari kabi maxsus bilimlarni qamrab oladi. Uchinchi qatlam — integrativ bilimlar boʻlib, u kasbiy va ijodiy bilimlarni real pedagogik vaziyatlarda qoʻllash tajribasini shakllantiradi. Bu uchta qatlam I.Ya.Lerner taʼlim mazmuni nazariyasidagi toʻrt komponent — bilimlar, faoliyat usullari, ijodiy faoliyat tajribasi va emotsional-qadriyatli munosabat — bilan bevosita bogʻliq. Texnologik blok. Metodik tizimning texnologik bloki 3.2-§da ishlab chiqilgan innovatsion pedagogik texnologiyalar klassifikatsiyasi va ularni qoʻllash metodikasiga asoslanadi. Bu blokda toʻrt guruh texnologiyalari — muammoga asoslangan (muammoli taʼlim, keys-stadi, aqliy hujum), loyihaga asoslangan (loyiha metodi, dizayn fikrlash, STEAM), ijodiy fikrlash (TRIZ, lateral fikrlash, sinektika) va hamkorlikka

asoslangan (kooperativ oʻqitish, ijodiy ustaxona) — 3.2-§da taklif qilingan besh bosqichli didaktik algoritm asosida qoʻllaniladi. Texnologik blokning muhim xususiyati — texnologiyalarning integratsiyalashgan qoʻllanishi. Yaʼni, bir mashgʻulot yoki loyiha doirasida bir nechta texnologiya birgalikda qoʻllaniladi. Tashkiliy blok. Tashkiliy blok metodik tizimning amalda tatbiq etilish sharoitlarini belgilaydi. Bu blok uchta asosiy komponentni oʻz ichiga oladi: bosqichli tatbiq etish modeli, tashkiliy shakllar tizimi va dual taʼlim imkoniyatlari. Bosqichli tatbiq etish modeli 3.1-§da asoslangan boʻlib, uchta bosqichdan iborat: tayyorlov bosqichi (1-semestr) — ijodiy fikrlash asoslari; asosiy bosqich (2-3-semestr) — kasbiy kontekstda ijodiy faoliyat; yakuniy bosqich (4-semestr) — mustaqil ijodiy mahsulot yaratish. Tashkiliy shakllar tizimi quyidagilarni oʻz ichiga oladi: maʼruza-dialog (nazariy bilimlarni muammoli usulda yetkazish), seminar (interaktiv muhokamalar, keys-stadi), amaliy mashgʻulot (innovatsion texnologiyalarni qoʻllash, guruh ishlari), mustaqil ish (individual ijodiy loyihalar, portfolio shakllantirish), kasbiy amaliyot (MTTda real kasbiy ijodiy faoliyat). Dual taʼlim shaklining oʻziga xos imkoniyati shundaki, oʻquvchilar nazariy bilimlarni auditoriyada, amaliy koʻnikmalarni esa bevosita MTTda — real bolalar guruhlari bilan ishlash jarayonida shakllantiradilar. Bu nazariya va amaliyot oʻrtasidagi uzviy bogʻliqlikni taʼminlaydi va D.Kolb [154] tajribaviy oʻrganish modeli tamoyillariga toʻliq mos keladi. 1-jadval Metodik tizimning tashkiliy shakllari va ularning ijodiy kompetensiya komponentlariga mosligi 3.3.1-jadvalda koʻrsatilganidek, kasbiy amaliyot (30 foiz) va amaliy mashgʻulotlar (25 foiz) tashkiliy shakllar orasida eng katta hajmni tashkil etadi, bu dual taʼlimning “70 foiz amaliy” tamoyiliga mos keladi. Har bir tashkiliy shaklga mos texnologiyalar va baholash shakllari belgilangan boʻlib, bu metodik tizimning izchilligini taʼminlaydi. Maʼruza-dialog anʼanaviy maʼruzadan farqli ravishda muammoli xarakterga ega — oʻqituvchi faqat axborot yetkazish bilan cheklanmay, oʻquvchilarning ijodiy fikrlashini ragʻbatlantiradigan savollar, muammoli vaziyatlar va munozaralar tashkil etadi. Diagnostik blok. Diagnostik blok metodik tizimning samaradorligini baholash va korreksiya qilish uchun zarur boʻlgan mezonlar, koʻrsatkichlar, darajalar va diagnostik vositalar tizimini oʻz ichiga oladi. Diagnostik blokning tarkibi 2-jadvalda umumlashtirilgan. 2-jadval Metodik tizimning diagnostik bloki: mezonlar, koʻrsatkichlar va vositalar 2-jadvalda koʻrsatilganidek, diagnostik blokda har bir mezon (ijodiy kompetensiya komponenti) uchun aniq koʻrsatkichlar, ularni oʻlchash vositalari va baholash shkalasi belgilangan. Motivatsion-qadriyatli komponent T.M.Amabile motivatsiya nazariyasi asosida ishlab chiqilgan anketa orqali oʻlchanadi. Kognitiv-ijodiy komponent E.P.Torrens ijodiy fikrlash testi (Oʻzbekiston sharoitiga adaptatsiya qilingan variant) orqali baholanadi. Faoliyatli-amaliy komponent ekspert baholash va portfolio tahlili orqali oʻlchanadi. Refleksiv-baholash komponent esa refleksiv kundalik va oʻz-oʻzini baholash varaqalari orqali aniqlanadi. Har bir komponent 0-100 ball shkalasida baholanadi va uchta darajaga boʻlinadi: past (0-33), oʻrta (34-66) va yuqori (67-100). Ijodiy kompetensiyaning umumiy darajasi toʻrt komponent ballining oʻrtacha arifmetik qiymati sifatida hisoblanadi. Diagnostik protseduralar uchta nuqtada amalga oshiriladi: boshlangʻich diagnostika (1-semestr boshida — aniqlash tajribasi), oraliq diagnostika (2-semestr oxirida — jarayonni monitoring qilish) va yakuniy diagnostika (4-semestr oxirida — natijani baholash). Boshlangʻich va yakuniy diagnostika natijalari oʻrtasidagi farq Styudent t-mezoni yordamida statistik tekshiriladi, bu esa metodik tizimning samaradorligini ilmiy asosda isbotlash imkonini beradi. Metodik tizimning ishlash mexanizmi. Yuqorida tavsiflangan olti blok oʻzaro bogʻliq holda yagona metodik tizim sifatida ishlaydi. Tizimning ishlash mexanizmini tushunish uchun uni “kirish-jarayon-chiqish” modeli koʻrinishida koʻrib chiqamiz (2-rasm). 2-rasm. Metodik

tizimning ishlash mexanizmi: kirish-jarayon-chiqish modeli 2-rasmda koʻrsatilganidek, tizimning “kirishi” — ijodiy kompetensiyaning past darajasidagi oʻquvchi boʻlib, u asosan reproduktiv (takrorlovchi) faoliyat koʻnikmalariga ega. “Jarayon” — uchta bosqichdan iborat taʼlim tsikli: birinchi bosqichda (1-semestr) ijodiy fikrlash asoslari aqliy hujum, lateral fikrlash texnologiyalari orqali shakllantiriladi FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR ROʼYXATI Oʻzbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 26-fevraldagi 106-son “Professional taʼlim muassasalarida dual taʼlimni tashkil etish chora-tadbirlari toʻgʻrisida”gi qarori. Oʻzbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2023-yil 7-dekabrdagi 648-son “Professional taʼlimda kredit-modul tizimini joriy etish chora-tadbirlari toʻgʻrisida”gi qarori. Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining 2025 yil 23 oktyabrdagi “Kasbiy taʼlim tizimida boshqaruv samaradorligini oshirish chora-tadbirlari toʻgʻrisida”gi PF-190-sonli Farmoni. Ashurova S.Yu. Kompetentli-modulli yondashuv asosida oʻquvchilarni kasbiy faoliyatga tayyorlash texnologiyasini takomillashtirish: ped. fan. d-ri (DSc) diss. – Toshkent, 2023 – 207 b. Татур, Ю.Г. Компетентность в структуре модели качества подготовки специалиста / Ю.Г. Татур // Высшее образование сегодня. — 2004. — № 3. — С. 20–26. Вербицкий, А.А. Активное обучение в высшей школе: контекстный подход / А.А. Вербицкий. — М.: Высшая школа, 1991. — 204 с. Беспалько, В.П. Педагогика и прогрессивные технологии обучения / В.П. Беспалько. — М., 1995. — 337 с.

© Kubayeva Mavluda Baxtiyor qizi, 2026. CC BY 4.0